

Hildegard van Bingen

Een persoon die in de middeleeuwen in brede kring bekend is geworden zonder filosofische of theologische vakkennis te hebben gehad, was **Hildegard van Bingen (1098 – 1179 n. Chr.)**. Weliswaar speelt zij daarom in de filosofische en theologische discours van die tijd geen rol, maar haar optreden, haar ontmoetingen en briefwisseling met bekende persoonlijkheden uit de 12^e eeuw en haar geschriften die grotendeels op bijzondere visioenen gebaseerd zijn, geven er blijk van, dat ook vrouwelijke persoonlijkheden in de middeleeuwen van grote invloed konden zijn op het leven van het gewone volk, maar ook het leven van bestuurders en beslissers.

Hildegard was abdis van het klooster Rupertsberg in Bingen, de plaats waar de rivier de Nahe in de Rhijn mondt. In 1165 stichtte zij nog een tweede klooster in Eibingen, vlak bij Bingen, aan de andere Rhijnsoever. Hildegard had in het Benedictinessenklooster een goede opleiding genoten van de magistra Jutta von Sponheim; centraal daarin stond de heilige Schrift, het psalterium en de orderegel van de heilige Benedictus. Van bijzondere filosofische of theologische vorming is niets bekend. Na de dood van Jutta wordt Hildegard in 1136 de nieuwe magistra en abdis.

Kernpunten uit het leven van Hildegard von Bingen:

- Hildegard wordt geboren in het jaar 1098 in Bermersheim bij Alzey; haar ouders waren welvarende grootgrondbezitters;
- Met 14 jaar opname in de vrouwen-clausuur van de Benedictijnenabdij Disibodenberg;
- 1115: afleggen van de ordegeloften;
- 1136 na de dood van magistra Jutta von Sponheim wordt Hildegard haar opvolgster als magistra;
- vanaf 1141: schriftelijke fixatie van haar visioenen; veelzuldige literaire activiteit tot aan haar dood; van geen andere vrouw in de middeleeuwen is een omvangrijker oeuvre bewaard;
- ca. 1150: Hildegard sticht een eigen klooster op de Rupertsberg bij Bingen;
- vanaf 1159 verschillende reizen met openbaar optreden en preken (Trier, Keulen, Luik, Mainz, Bamberg, Würzburg);
- 1165: Hildegard sticht een tweede klooster in Eibingen (aan de andere oever van de Rhijn [vandaag gemeente Rüdesheim]); ook van dit klooster wordt zij abdis;
- na zware ziekte sterft Hildegard op 17 september 1179 op klooster Rupertsberg; haar lichaam rust in de parochiekerk van Eibingen;
- tussen 1182 en 1187: ontstaan van de 'Vita Hildegardis' door de monnik Theoderich van Echternach; Theoderich had Hildegard niet meer gekend, hij gebruikt verschillende bronnen, o.a. ook de 'Libellus' van Gottfried von Disibodenberg (een korte beschrijving van het leven van Hildegard vanaf haar geboorte tot de stichting van het klooster Rupertsberg);
- vanaf 1228: begin van een zaligverklaringsproces door Paus Gregorius IX. Vervaardiging van de 'acta inquisitionis' door de kerk van Mainz en een theologisch getuigenis van 'nihil obstat' door de universiteit van Parijs (Wilhelm van Auxerre); echter: 'Romeinse zaligverklaringsinstantie' ziet

onnauwkeurigheden en stuurt documenten terug; vervolgens geen verdere acties; in de komende decennia doen de Pausen Innocentius IV. en Johannes XXII. opnieuw moeite voor een heiligverklaring, maar de plaatselijke kerk was niet in staat tot voldoende medewerking; desalniettemin wordt de niet heilig verklaarde de eeuwen door als 'Sancta Hildegardis' vereerd;

- 10 mei 2012: officiële heiligverklaring door Paus Benedictus XVI;
- 07 oktober 2012: verheffing van de heilige Hildegard tot kerklerares;

Kloosterruïne Disibodenberg

Vanaf haar jeugd had Hildegard **visioenen, die zij als “lichtverschijnselen”** beschrijft; zij schrijft:

“Wanneer de kracht van de beschouwing mij in haar volheid doorstroomde, zag ik vele dingen, die de luisteraars vreemd aandeden. En daarom schaamde ik mij hevig. Ik huilde vaak en zou blij zijn geweest, alles weer met zwijgen te kunnen toedekken.”

De beelden en stemmen die zij aldaar verneemt, beleeft zij bij vol bewustzijn en duidelijk onderscheiden van loutere fantasieën. In het voorwoord op het werk ‘Scivias’ geeft zij een beschrijving van het bijzondere karakter van haar visioenen: “De visioenen echter die ik zag, heb ik niet in een droom of in de slaap en evenmin in de hitte van een koortsachtige toestand noch via de menselijke ogen of oren, en ook niet op verborgen plaatsen waargenomen. Veelmeer heb ik deze door wakende te zijn en om mij heen te kijken, enkel in mijn geest en met de ogen en oren van de innerlijke mens op publieke plaatsen volgens de wil van God ontvangen. Hoe dit in elkaar zit, is voor de mensen van deze wereld moeilijk te begrijpen.”

Korte opmerking bij het begrip ‘visioenen’:

Een klassieke indeling is te vinden bij Teresa van Avila (en in de augustiniaanse traditie)¹:

- lichamenlijk visioen: lichamenlijk zien van een zichtbare werkelijkheid met het gewone oog;

¹ Vgl. hiervoor art. *Vision*, in: LThK³ X, 810- 815, hier 814; Talmelli, 51-52.

- visioen van de verbeelding: (imaginatief) zien van een onzichtbare werkelijkheid met het *innerlijk* oog;
- intellectueel visioen: intuïtief zien in de geestelijke kennis van de menselijke rede².

De visioenen van Hildegard zijn nog het meest met de 'imaginatieve visioenen' te vergelijken. Er is geen sprake van lichamelijke verschijningen, die enkel door haar zouden worden waargenomen. De plaats van het visioen is de innerlijkheid van haar geest ondanks het publieke domein van haar eigen lokale plaats als persoon. De autoriteit die haar de visioenen doet toekomen, noemt zij steeds 'het levendige licht'.

Pas vanaf 1141 begint zij haar visioenen in het Latijn op te schrijven, geholpen door haar secretaris Volmar, één van de monniken van de Rupertsberg. De visioenen zijn dus geen spontaan op schrift gestelde weergave van wat zij heeft gezien, maar zij hebben een lange, soms jarenlange redactiegeschiedenis. Daarbij volgt de opbouw van een visioen steeds hetzelfde schema:

- (1) beschrijving van het eigenlijke visioen;
- (2) korte karakteristiek van dit visioensbeeld;
- (3) uiteenzetting van alle details met behulp van een allegorische uitleg; deze vorm gaat terug op een lange traditie van uitleg in de katholieke kerk: aan elk element (begrip) wordt een diepere zin toegekend; zo staat de 'berg' bij voorbeeld voor de macht van God, en het 'dal' verzinnebeeldt de zwakheid van de schepselen. De 'rib' staat voor Eva (of een gehuwde vrouw), het 'oosten' symboliseert het goede waar de zon opgaat, terwijl het 'noorden' het 'kwaad' vertegenwoordigd;
- (4) verklaringen bij theologische en morele vraagstukken, met als slotstuk meestal een morele vermaning;

Twee voorbeelden uit haar visioenen:

(1) Scivias I, 1: God de Lichtende

"Ik zag iets als een geweldige berg, die ijzerkleurig was. Er zat iemand op de berg, die met zulk een glans straalde, dat hij mijn gezicht verblindde. Vanuit dit wezen strekte zich naar beide kanten een zachte schaduw uit, van merkwaardige lengte en breedte. Voor hem aan de voet van de berg stond een beeld, dat overal bezaaid was met ogen en waaraan ik vanwege die ogen geen menselijke gestalte kon waarnemen. Voor dit beeld bevond zich het beeld van een gestalte, die de leeftijd van een kind had. Zij was bekleed met een bleek gewaad, maar sneeuw witte schoenen. Over zijn hoofd kwam vanuit het wezen dat op de berg zat een geweldige glans neer, zodat ik haar aangezicht niet kon zien. Vanuit het wezen op de berg gingen vele levendige vonken uit, die de twee beelden met zachtheid omringden. Rondom de berg zelf waren vele kleine luikjes te zien, waarin zich deels bleke, deels sneeuw witte hoofden van mensen vertoonden."

² Voor een beschrijving van een *intellectueel* visioen vgl. TERESIA VAN AVILA, *Mijn leven. Autobiografie*, Gent 1984 (= *Mystieke werken*, 4), 270-284 (hoofdstuk 27).

Uitleg:

“Als je ziet dat deze berg ijzerkleurig is, zo duidt dit op de kracht en vastigheid van het eeuwige Rik Gods, dat door geen stormen van de vergankelijkheid kan worden vernield. Wanneer echter op de berg een wezen met een schitterende glans zit, die jouw gezicht verblindt, dan is dit een teken dat in dit Rijk van zaligheid God zelf is, die in de stralenglans van zijn heerlijkheid over de hele aarde gebiedt, en wiens goddelijk wezen voor de menselijke geest onbegrijpelijk is. [...]

(2) Physica 6: De vlieg

“De vlieg is koud. Wanneer een mens in de zomer door een klein worm is gestoken of gewond raakt, dan moet hij een platgedrukte vlieg op de wond leggen. De warmte die de vlieg in de zomer heeft verzameld, zal het vergif verzwakken. In de winter echter is de vlieg zelf vergif voor de mens en gevaarlijk, als God hem niet beschermd. Voor het geval dat een mens een vlieg heeft doorgeslikt of gedronken, dan moet hij salie gemengd met wijn drinken, tot de vlieg uitgebraakt wordt, want het vergif van de vlieg mag niet in het lichaam blijven.”

In het boek ‘**causae et curae**’ worden kwesties omtrent ontstaan van de wereld, opbouw van de kosmos, de schepping van de mens, de elementen en sappen behandeld.

Het schema: Macrokosmos – Microkosmos

Omdat de mens als microkosmos een evenbeeld van de macrokosmos is, is ook bij hem een schema van vier componenten te vinden, zoals bij de opbouw van de wereld. De vier elementen immers komen overeen met vier sappen van het menselijke lichaam:

<u>element</u>	<u>sap</u>	<u>temperament</u>	<u>kenmerk</u>
aarde	zwarte gal	melancholicus	depressieve stemming
water	flegma (slijm)	flegmaticus	traagheid
vuur	gele gal	cholericus	prikkelbaarheid
lucht	bloed	sanguinicus	levendigheid

Wanneer deze vier sappen in een juist evenwicht zijn, dan is de mens gezond. Dit is echter een ideale toestand die maar aan weinig mensen is vergund. Hoewel bij de meeste mensen het ene of andere sap overheerst, zijn deze desondanks niet ziek. Daardoor krijgt echter het karakter een bepaalde vorming en typering. Daarom kunnen de mensen volgens deze vier sappenleer in vier temperamenten of karakters worden ingedeeld.

Hoewel zij in haar geschriften geen bronnen of autoriteiten vermeldt, vinden wij echter talloze toespelingen op de heilige Schrift en de kerkvaders. Levend in een klooster van de 12^e eeuw, kwam zij bovendien op natuurlijke wijze in contact met de natuurfilosofische en medische kennis van haar tijd. Zonder een systematische studie van boeken, heeft Hildegard desondanks op autodidactische wijze een vrij brede kennis verworven, die ook tijdgenoten gewaardeerd hebben. Zo schrijft bij

voorbeeld Johannes van Salisbury (1115 – 1180) in 1167 aan Girardus la Pucelle: “Stuur mij de visioen en profetieën van de zeer beroemde Hildegard.”

Haar geschriften bevatten vooral theologische en natuurkundig-medische thema's. Het eerste werk ‘**Scivias**’ (**‘Ken de wegen’**) is het begin van een theologische trilogie, die naast het ‘**Liber scivias**’ ook het ‘**Liber vitae meritorum**’ en het ‘**Liber divinorum operum**’ omvat. In het hoofdwerk ‘**Scivias**’ combineert Hildegard het wereld- en mensenbeeld met haar Godsvoorstelling. Deze geloofsleer zet de hoofdpunten van de heilsgeschiedenis uiteen (schepping, verlossing, einde van de tijden) en is georiënteerd op de toenmalige dogmatiek. Een centraal thema is het gevecht tussen de machten van het goede en de machten van het kwade, waarbinnen de gemakkelijk te verleiden mens met zijn vrijheid staat.

In haar tweede visioensschrift ‘**Liber vitae meritorum**’ probeert zij een samenhang tussen God, kosmos en mens aan te tonen. In deze kosmische visioenen staat God met vele natuurkrachten tegenover de krachten van het kwaad die in de ondeugden gesymboliseerd worden. Hildegard vermeldt 35 paren van tegenstellingen tussen deugden en ondeugden. Deze visioenen worden tot in onze tijd graag zeer plastisch uitgebeeld in schilderijen, tekeningen of mozaïeken. Het derde visioenschrift ‘**Liber divinorum operum**’ geldt als het meest monumentale werk van Hildegard. Daarin behandelt zij mens en wereld en biedt een alomvattende beschrijving van het middeleeuwse wereldbeeld. Ook dit werk is – net als de anderen – vol van allegorieën, getallen en kleurensymboliek.

Tot de grote bekendheid en de blijvende actualiteit van de abdis van Bingen tot in onze dagen hebben vooral ook haar **medische en natuurkundige geschriften** bijgedragen. Door haar kennis van de flora en fauna en de werkzaamheid van verschillende planten werd door haar een verrijkende bijdrage geleverd aan de toenmalige kennisstand. **De natuur- en geneeskundige geschriften baseren op het idee dat alle delen van de schepping op elkaar betrokken zijn en de mens pas gezond kan zijn, wanneer hij in harmonie met God en de natuur staat.** De twee meest beroemde werken uit deze reeks zijn het ‘**Liber simplicis medicinae**’ (**physica**) en het ‘**Liber compositae medicinae**’ (**causae et curae**). Bovendien heeft Hildegard ook nog eens 77 liederen gecomponeerd met een heel eigen stijl die ontleend is aan het Gregoriaanse gezang, maar met nieuwe elementen. Reeds tijdens haar leven werd ook dit werk van haar bekend, zoals de Parijse magistraat Odo in 1148 getuigt, wanneer hij schrijft: “Er wordt gezegd, dat u verheven ten hemel vele dingen schouwt en vele christelijke werken vervaardigd, en dat u vele nieuwe liederen uitvindt, hoewel niemand het u geleerd heeft.” Ook een geheimschrift (geen zeldzaamheid in de middeleeuwen) en een nieuwe (nog steeds onbekende) taal, bestaande uit 900 woorden, zijn van de hand van Hildegard.

Samenvattend kan Hildegard van Bingen zeker niet onder de grote filosofen uit de middeleeuwen worden gerekend, maar haar differente vorm van kennis opdoen en verspreiden werd kennelijk ook door de scholastieken van haar tijd gedeeld en gewaardeerd. Het getuigenis van meer dan 300 bewaarde brieven die meestal antwoordschrijven zijn aan beroemde persoonlijkheden als de Pausen Eugenius III, Anastasius IV, Alexander III en Adrianus IV, aan de koning en koningin van Engeland, vorsten, bisschoppen, abten en abdissen en niet op de laatste plaats haar briefwisseling met Bernardus van Clairvaux onderstrepen haar invloed en betekenis voor de middeleeuwse leef- en denkwereld. Misschien is het juist ook dit enigszins irrationele element van leven en denken dat een tegenwicht kon bieden aan de sterke rationalisering en systematisering van theologie en wetenschappen. Voor de soms vergeten dimensies van het menselijke bestaan heeft Hildegard een open oor

en geest getoond, die ook in onze dagen niets van haar aantrekkingskracht heeft verloren, zoals de sterk aandacht voor haar persoon en werk in de laatste decennia getuigen.

Paus Benedictus XVI, die haar werk als professor in de theologie uitvoering bestudeerde, heeft Hildegard in 2012 officieel heilig verklaard en tot **kerklerares** verheven. Haar relieken worden bewaard in de parochiekerk van Eibingen.

Hildegard-schrijn Eibingen